

תפילת נעילה ביום הכיפורים

פתיחה

תפילת נעילה היא חובה הלכתית בשני סוגים של ימים מיוחדים: תעניות ציבור ויום הכיפורים.¹ בדברינו ננסה לעמוד על יסוד דין נעילה ביום הכיפורים, ועל היחס בין תפילת נעילה ביום זה לבין תפילת נעילה בתעניות ציבור.

א. נעילה בתענית ציבור

בספר המצוות, מונה הרמב"ם את התקיעה בחצוצרות המשולבת בתפילה בעת צרה כמצווה מדאורייתא:²

והמצוה הנ"ט היא שצונו לתקוע בחצוצרות... וכן אנחנו מצווים לתקוע בחצוצרות בעתות הצורך והצרות כשנצעק לפני השם יתעלה והוא אמרו: זכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וגו' (במדבר י"ט, ט). (עשה נ"ט).

כך הוא גם פוסק במשנה תורה, בתחילת הלכות תעניות:

מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור...

(א', א).

מספר הלכות לאחר מכן, פוסק הרמב"ם שישנה חובת תענית בעת צרה:

ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים, וכימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד

(א', ד).

בהלכות תפילה, פוסק הרמב"ם שבשביל להרבות בתחנונים הוסיפו חכמים תפילה נוספת בתעניות ציבור, תפילת נעילה:

¹ עקרונית יש צורך לדון גם בתפילת הנעילה של מעמדות, אלא שסביר שהחיוב בה הוא כדי להרבות בתפילה (על קרבן הציבור), וממילא קשה ליצור זיקה לתפילת הנעילה של יום הכיפורים.

² ועיינו בהשגות הרמב"ן לספר המצוות (עשה ה'), המובאות להלן.

וכן תקנו תפלה אחר תפלת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית וזו היא התפלה הנקראת תפלת נעילה, כלומר ננעלו שערי שמים בעד השמש ונסתרה לפי שאין מתפללין אותה אלא סמוך לשקיעת החמה (א', ד').

לאור דברים אלו, מסתבר שלדעת הרמב"ם יסוד החיוב בתפילת נעילה בתעניות ציבור הוא יישום מדרבנן של המצווה מדאורייתא, 'תפילה בעת צרה'.

ב. יסוד דין נעילה ביום הכיפורים

בגמרא ביומא נחלקו האמוראים בהגדרת נעילה שביום הכיפורים:

מאי נעילת שערים? רב אמר: צלותא יתירתא, ושמואל אמר: מה אנו מה חיינו

(יומא פז:).

רב טוען שתפילת נעילה היא "תפילה יתרה"; מדבריו משתמע שנעילה היא תפילה ככל התפילות, בעוד ששמואל טוען שמדובר רק על וידוי ללא תפילה.³

הסוגיה עצמה אינה מעלה את יסודות החיוב לפי שיטות רב או שמואל, ובדברינו ננסה למצוא את המחייב ל"תפילה היתרה" לשיטת רב, כאשר ניתן להעלות שתי הצעות מרכזיות:

1. **תפילה בעת צרה** – ניתן להבין, שמדובר על אותו יישום של חכמים ל"תפילה בעת צרה", כפי שראינו ברמב"ם בעניין תענית ציבור. תפישה שכזו תצטרך להניח שיום הכיפורים⁴ מוגדר כ'עת צרה'. גישה זו ניתן לראות בדברי הרא"ש המקשר בין נעילה של יום הכיפורים לנעילה של תעניות ציבור:⁵

³ לגבי פסיקת ההלכה במחלוקת זו מצאנו במחזור ויטרי (שנ"ה) שפסק את שתי השיטות: "פלוגתא היא בנעילת שערים בסוף יומא... עולא בר רב נחית קמיה דרבא פתח באתה בחרתנו. בצלותא יתירתא כרב. וסיים במה אנו. כשמואל... ואנן בהכי קיימינן. כדי לצאת ידי שניהן". שיטת המחזור ויטרי נשענת על דיוק מהמשך הסוגיה ביומא: "עולא בר רב נחית קמיה דרבא, פתח באתה בחרתנו וסיים במה אנו מה חיינו ושבחיה". ברם, שיטתו אינה עולה בכל הראשונים, שיטת הר"ף (יומא ו: בדפי הר"ף), לדוגמה, היא שהלכה כרב בלבד, והתיאורים של אמירת "מה אנו" על ידי האמוראים אינם סימן לפסיקה כפולה, וכך נראה גם מדברי הר"ן (שם).

⁴ או לפחות רגעיו האחרונים, עיינו להלן.

⁵ וכן מדברי המאירי (תענית כו. ד"ה זהו): "ד' הצומות, הואיל ואינם אלא לזכר אבילות ולא לצורך שעה, אין שם נעילה מתורת חובה אלא אם רצו מתפללין מדר' יוחנן דאמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כלו... ויום הכפרים אין לך צורך שעה גדול הימנו שאנו צריכים למחילת חטא ולסליחת עון".

שאני יום התענית שהוא דמיא ליום הכיפורים וראוי להתפלל בו תפלת נעילה
(ברכות ג', טו).

2. **דין במעמד יום הכיפורים** – אפשר לראות את תפילת הנעילה ביום הכיפורים לא כזו שבתעניות ציבור, אלא כתפילה הנובעת מן המעמד המיוחד של יום הכיפורים.⁶ תפישה כזו עולה בדברי ספר החינוך, האומר שתפילת נעילה הינה תפילה המיוחדת ליום הכיפורים:

ועוד תקנו תפלה חמישית **ביום הכפורים לכד לרוב קדושת היום** ובעבור היותו יום
סליחה וכפרה לכל, והיא הנקראת תפלת נעילה (תל"ג).

סוגיה נוספת שבה עולה השאלה מהו יסוד תפילת נעילה ביום הכיפורים נמצאת במסכת שבת. הסוגיה דנה בחתימת ברכות קדושת היום בימים בעלי משמעות כפולה, ואגב אורחא נזקקת להגדרת החיוב בתפילת נעילה:

דאמר רבי יהושע בן לוי: יום הכפורים שחל להיות בשבת המתפלל נעילה צריך להזכיר
של שבת, **יום הוא שנתחייב בארבע תפלות** (שבת כד:).

מגמרא זו עולה תפישה שחיוב נעילה תלוי בקדושת היום ובמעמדו: מפשט הביטוי "יום הוא שנתחייב" משתמע כי ישנם ימים מסוימים שעקב מעמדם התחייבו בארבע תפילות, בעוד שיום הכיפורים התחייב בחמש תפילות בעקבות מעמדו המיוחד. אלא שהמשך סוגיה זו ממתן את ההכרעה לכיוון הנדון, כאשר הסוגיה מנגידה בין ברכת מעין שבע לבין תפילת נעילה ביום הכיפורים:

התם [ברכת מעין שבע בערב שבת; ש"ט] – בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך,
ורבנן הוא דתקוני משום סכנה, אבל הכא – יום הוא שנתחייב בארבע תפלות (שם).

הגמרא מונה שני אפיונים מיוחדים למעין שבע:

א. **ברמת הטעם** – "משום סכנה".

ב. **ברמת התוקף** – מדרבנן ("רבנן הוא דתקוני").

⁶ לתפישה זו, סביר כי מדובר בדין מדרבנן.

אם נניח שהמיקוד בגמרא הוא בטעם, "משום סכנה", אזי חילוק הגמרא נראה פשוט: יש חילוק בין דין שאין בו עניין מצד עצמו, ברכת 'מעין שבע' שתוקנה רק "משום הסכנה", לבין החיוב בתפילת נעילה שהוא דין בעל ערך עצמי, הנגזר מקדושת היום.

עם זאת, ניתן להבין את הנגדת הגמרא כממוקדת ברמת התוקף ולא ברמת הטעם: ניתן לומר שברכת 'מעין שבע', אף על פי שתוקנה מטעם סכנה, תוקנה כתפילה שלמה לחלוטין,⁷ ולפי זה, הנגדת הגמרא היא בין תקנה מדרבנן, לבין תפילת נעילה שנתקנה מכח דין דאורייתא. כפי שטענו, ראיית תפילת נעילה כבעלת גדר דאורייתא מושכת לכיוון שתפילת נעילה נובעת מרעיון דומה ל'תפילה בעת צרה' שבתענית ציבור.

אלא שעדיין פשוט ניסוח הגמרא, "יום הוא שנתחייב", מושך לתפישה שתפילת נעילה נובעת מקדושת יום הכיפורים. אפשר להציע שביטוי זה נובע מהגדרת יום הכיפורים כ'עת צרה', ואם כן, יוצא ששני הכיוונים יכולים להסתייע מדברי הסוגיה בשבת.⁸

מקור נוסף היכול להשפיע על הבנת תפילת נעילה ביום הכיפורים הוא המשנה בתענית המזכירה בנשימה אחת את תפילת הנעילה, הן בתעניות והן ביום הכיפורים:

בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאים את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף ובמנחה ובנעילת **שערים בתעניות** ובמעמדות **וביום הכפורים** (ד', א).

השוואה זו נוטה כמובן לכיוון שיסוד תפילת נעילה ביום הכיפורים ויסוד תפילת נעילה בתענית ציבור דומים זה לזה.⁹

⁷ תפישות התומכות בהגדרה כזו של מעין שבע מצויות בטור (או"ח רס"ח): "בספר חסידים: מעשה בחסיד אחד שראה לחסיד אחר במותו ופניו מוריקות. אמר לו: 'למה פניך מוריקות?' אמר לו: 'מפני שהייתי מדבר בויכולו בשעה שהציבור היו אומרים אותו ובברכת מגן אבות בדברו וביתגדל'. כתב רב עמרם טעה ולא הזכיר של שבת בערבית מחזירין אותו ורב משה גאון כתב יחיד שטעה ולא הזכיר אתה קדשת בליל שבת אם שמע מש"ץ מגן אבות בדברו שהיא ברכת מעין שבע מראש ועד סוף יצא ידי חובתו (ורב נטרונאי כתב אפילו לא התפלל ז' ברכות כלל ושמע מפי ש"ץ מגן אבות מראש ועד סוף יצא ידי חובה)".

מדברי ספר חסידים נראה שברכת 'מעין שבע' היא תפילה בעלת חשיבות עצמית, ואינה מיועדת רק להארכת התפילה "משום הסכנה", שהרי הוא משווה את הזלזול בה לזלזול בקדיש. רב משה ורב נטרונאי נותנים לה מעמד של תפילה ממש, ולדעתם, היא יכולה לפצות על חסרונות בתפילת העמידה או אף לבוא במקומה.

⁸ וניתן לתלותם בהבנות השונות במעמד ברכת "מעין שבע".

⁹ ניתן לדחות דיוק זה במיוחד מהעובדה שבמשנה מופיעה תפילת מוסף. ניתן לטעון שהמשנה דנה בהלכות "נשיאת כפיים" ומונה תפילות בהן ניתן להכליל ברכת כהנים, אך אין קשר מהותי בין הזמנים המובאים במשנה.

השוואה זו מתחזקת לאור דברי הירושלמי על משנה זו, המביא מקור רק לתפילת נעילה בתענית ציבור ולא לתפילת נעילה ביום הכיפורים. הוזה אומר, שלדעת הירושלמי יסודן שווה:

ומניין לנעילה אמר רבי לוי 'גם כי תרבו תפלה אינני שומע' (ישעיה א', טו) מיכן שכל המרבה בתפילה נענה

(תענית ד', א).¹⁰

כאמור, מחוסר ההבחנה של הירושלמי בין סוגי תפילות הנעילה המובאים במשנה, משתמע שיש לראות את תפילת נעילה כבעלת אופי זהה בכל מצב, כ'תפילה בעת צרה', וזאת מאחר שהמקור המובא לה מדגיש את הרצון שהתפילה תענה על ידי הקב"ה. אם כנים דברינו, עולה סתירה בין התלמודים: מפשט הסוגיה בבבלי במסכת שבת עולה שתפילת נעילה ביום הכיפורים נובעת מקדושת יום הכיפורים, בעוד שמפשט המשנה בתענית והירושלמי עליה משתמע שתפילת נעילה ביום הכיפורים היא כשאר תפילות נעילה בתענית ציבור, 'תפילה בעת צרה'. את היחס בין התלמודים ניתן להסביר בשלוש דרכים:

1. **מחלוקת בין התלמודים – ייתכן כי שאלת אופייה של תפילת הנעילה ביום הכיפורים שנויה במחלוקת בין שני התלמודים.** לדעת הבבלי, זוהי תפילה הנובעת מקדושת היום, ואילו לדעת הירושלמי מדובר בתפילה בעת צרה, כבשאר תעניות ציבור.¹¹
2. **תפילת נעילה כתפילה בעת צרה – ניתן לומר שגם לשיטת הבבלי תפילת נעילה היא מדין 'תפילה בעת צרה' ואין הבדל בין שתי הנעילות, שהרי כפי שראינו, אין הכרח מהסוגיה בשבת להבנת תפילת נעילה ביום הכיפורים דווקא כדין במעמד יום הכיפורים.**
3. **חלוקה בין תפילות הנעילה השונות – ניתן לצמצם את דברי הירושלמי לתעניות ציבור בלבד, שבהן תפילת נעילה היא מדין 'תפילה בעת צרה'. ממילא, יש להכיר**

¹⁰ עיינו בירושלמי שם המביא לימודים נוספים בכיוון זה.

¹¹ על כך ניתן להוסיף שיתכן כי הבבלי חולק גם על עיקר דברי הירושלמי, ולדידו אין חיוב נעילה בתענית ציבור כלל. תפישה כזו תוכל להיעזר בדברי ספר החינוך (תל"ג) שהבאנו לעיל, מהם נראה שרק ביום הכיפורים יש תפילת נעילה ושהיא נובעת ממעמד היום. אמנם מצאנו בפרק הרביעי בפסחים (נד:) התייחסות לנעילה בתענית ציבור, תוך דיון בחילוקים בין תשעה באב לבין תעניות ציבור. הגמרא מציעה שני חילוקים אפשריים, ולפי הראשון, יש חיוב נעילה בתעניות ציבור לעומת ט' באב. עם זאת, ייתכן שספר החינוך מקבל רק את החילוק השני של הסוגיה שם.

בשני סוגים של תפילת נעילה: ביום כיפור מדובר בתפילה הנובעת מקדושת היום, כפשטות הבלבלי, ובשאר תעניות מדובר בתפילה בעת צרה, כירושלמי. את עצם קיומו של חילוק בין המחייבים השונים ייתכן שניתן לדייק מדברי הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"א):

וכן תקנו תפלה אחר תפלת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית וזו היא התפלה הנקראת תפלת נעילה (ה"ז). נמצאו התפלות בכל יום שלש... ובשבתות ובמועדים ובראשי חדשים ארבע, שלש של כל יום ותפלת המוספין, וביום הכיפורים חמש, ארבע אלו ותפלת נעילה (ה"ח).

הרמב"ם מונה את תפילת נעילה ביום התענית באופן כללי ללא ציון מיוחד ליום הכיפורים, כתפילת תחנה ובקשה, בעוד שהלכה לאחר מכן, מזכיר הרמב"ם את מניין התפילות בכל יום שממנו משתמע שתפילת נעילה נובעת ממעמד יום הכיפורים. ממילא, יהיה עלינו להבחין בין שני סוגי תפילת נעילה: א. 'תפילה בעת צרה' הקיימת בכל תענית ציבור. ב. תפילה הנובעת מקדושת יום הכיפורים.¹²

ג. נפקא מינות לחקירה היסודית: נעילה כתפילה בעת צרה או כתפילה מחמת קדושת היום

אפשר להציע מספר השלכות הלכתיות לשאלת יסוד תפילת נעילה:

א. **חיוב נשים בנעילה** – מסתבר שאם נראה את נעילה כ'תפילה בעת צרה', נחייב גם נשים בתפילה זו, אך אם נתפוש את נעילה כתפילה הנובעת מחמת קדושת היום, סביר שנפטור נשים כדין כל "מצוות עשה שהזמן גרמן".¹³

¹² ניתן להתלבט האם המסלול של תפילת נעילה כ'תפילה בעת צרה' הקיימת בתענית ציבור בא לידי ביטוי גם ביום הכיפורים. הדבר תלוי בשאלה עד כמה המעמד של "יום התענית" משמעותי ביום הכיפורים, לשיטת הרמב"ם. בלשון הרמב"ם בהלכות תפילה ניתן לראות שניות מסוימת בעניין זה, שכן מחד גיסא הוא מכנה את יום הכיפורים כ"יום תחינה ובקשה ותענית" (ה', טו), אך במקום אחר ("ב, כא), הוא דן ב"יום הכיפורים", ומתייחס לתעניות ציבור בנפרד.

¹³ הרב עובדיה יוסף (יביע אומר ח"ב, א"ח ו), פסק שנשים חייבות בתפילת נעילה כיון "דאפושוי רחמי היא". את הגדרתה של תפילת נעילה ככזו, הסמיך על דברי הרמב"ם בהלכות תפילה (א', ז), שהובאו לעיל, ושאותם רצינו לשייך להבנת נעילה כ'תפילה בעת צרה'. ממילא, יוצא שהנפקא מינה תלויה בהבנות השונות ביסוד תפילת הנעילה. אולם, דבריו מעט קשים משום שהחיל את ההגדרה של "אפושוי רחמי" גם על תפילת מוסף של ראש השנה, אותה קשה לראות כ'תפילה

ב. **הזכרת שבת בנעילה** – המגן אברהם (או"ח תרכ"ג, ב) פסק שהשוכח להזכיר את שבת בתפילת נעילה צריך לחזור ולהתפלל. המהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון צ"ד) חלק עליו בגלל שיטות הפוסקים שאמרו שזמן נעילה הוא בלילה (ואז "אזדא לה קדושת שבת"). לפי דברינו, אפשר לקיים את דברי המהרי"ל דיסקין מטעם נוסף: אם נניח שנעילה היא 'תפילה בעת צרה', סביר לומר שאין שום חובה להזכיר את שבת בתפילה שאינה נובעת מקדושת היום.

ג. **תשלומי מנחה** – נפקא מינה אפשרית היא תשלומין בזמן תפילת נעילה למי שהחסיר תפילת מנחה. בשו"ע (או"ח ק"ח, ד) נפסק שלא ניתן להשלים תפילה אלא בתפילה הסמוכה לה. נראה שאם נתפוש את נעילה כ'תפילה בעת צרה', לא נגדירה כ'סמוכה למנחה' שכן היא מנותקת לחלוטין ממעריך תפילות היום. לעומת זאת, אם נדבר על תפילה מחמת מעמד היום,¹⁴ סביר בהחלט להגדירה כתפילה הסמוכה למנחה.

ד. **תשלומי נעילה** – דיון נוסף שקשור לשאלתנו הוא האפשרות להשלים את תפילת נעילה בתפילת ערבית. אין בראשונים דיון בנושא, והפוסקים נסמכו על דברי הראשונים ביחס לתשלומין לתפילת מוסף.¹⁵ אלא שמצאנו בתשובות הרשב"א¹⁶ שתפילה הנוספת ביום "מחמת האירוע", לא ניתן להשלים ביום שלאחריו:

ועוד נראה טעם דכל תפלה שהיא נוספת מחמת מאורע היום אין ראוי להשלימה ביום אחר שכבר עבר המאורע, שהרי לא נתקנה אלא מחמת הזכרת המאורע,

בעת צרה', שהרי היא תוצר של המועד עצמו. עם זאת, ניתן להציע שישנם שני דינים במוסף של ר"ה: א. תפילה בעת צרה ב. תפילה מחמת המועד (ועיינו בדברי התעוררות התשובה ח"ג או"ח שצ). בילקוט יוסף (תפילה ח"א הערות לסימן קו, ד) ההכרעה משתנה מ'**חייבות** בתפילת נעילה' ל'**שפיר יכולות** להתפלל'.

¹⁴ לכאורה ניתן היה להקשות מתפילת מוסף, שגם היא נובעת מחמת קדושת היום, ובכל זאת אינה מוגדרת כחלק ממעריך התפילות לעניין תשלומין. אולם, אפשר להסביר שתפילת מוסף אין זמן קבוע ולכן לא ניתן למקמה על ציר התפילות, בניגוד לנעילה, שזמנה קבוע. הסיבה לדרוש זמן קבוע ביום כדי להוות חלק ממעריך התשלומין היא שמוסד התשלומין נשען על 'תפילה שלאחריה', ובהעדר זמן קבוע תפילה לעולם לא תוגדר כ'אחריה' ביחס לחברתה (עיינו ברמב"ם בהלכות תפילה ג', י, וברא"ש ברכות ד', ב).

¹⁵ הרב בן ציון אבא שאול בשו"ת אור לציון (ח"א, מ') הציע להתיר תשלומין לנעילה על פי דברי התוספות בברכות (כו. ד"ה איבעיא) שמהם דייק שאין תשלומין לתפילת מוסף בגלל הזיקה בינה לבין הקרבן, דבר שאינו שייך בנעילה. דיון זה אינו משליך על גדרי נעילה ולא נאריך בו כאן.

¹⁶ וכן בחידושו על מסכת ברכות (כו. ד"ה איבעיא).

ובתשלומין אינו רשאי להזכיר מאורע היום. שאילו טעה ולא התפלל מנחה, במוצאי שבת שחוזר ומתפלל בערב שתיים אינו מזכיר בתפלת התשלומין שבת, אלא תפלת שמנה עשרה כתפלת החול. אלא דמשום דתפלת המנחה שהיא ראויה בכל יום ולא מחמת מאורע של שבת, חוזר ומשלים (ח"א, תמוז).

הרב עובדיה יוסף (יביע אומר ח"ז, או"ח נד) יישם את דברי הרשב"א על תפילת מוסף גם בתפילת נעילה. לשיטתו, תפילת נעילה היא מחמת קדושת היום, וממילא אינה "ראויה בכל יום" ואין אפשרות להשלימה. אך אם נניח שנעילה היא 'תפילה בעת צרה' ולא נתקנה מחמת הזכרת המאורע, סביר שהיא "ראויה בכל יום", וממילא ישנה אפשרות להתיר תשלומין על נעילה אף לשיטת הרשב"א, וכך באמת פסק הפרי מגדים (או"ח משבצות זהב ק"ח, ה).¹⁷

ד. נעילה כ'תפילה בעת צרה'

כדי לקיים את ההבנה הראשונה הרואה את תפילת נעילה ביום הכיפורים כ'תפילה בעת צרה', נצטרך להגדיר את המושג 'עת צרה' ואת החיובים הנוצרים בזמן זה. כפי שראינו לעיל, הרמב"ם בספר המצוות מונה את מצוות תקיעה חצוצרות בעת צרה כמצווה מדאורייתא, אך הוא אינו מגדיר מהי אותה "שעת הצורך" המחייבת בתרועה ובצעקה:

וכן אנחנו מצוויים לתקוע בחצוצרות בעתות הצורך והצרות כשנצעק לפני השם יתעלה

והוא אמרו 'זכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם וגו'' (במדבר י"ט, ט).

(עשה נ"ט).

הפסוק שמביא הרמב"ם עוסק בצרות ציבוריות בלבד, ודווקא בכאלו הקשורות למאורע ממשי. לכאורה, יום הכיפורים אינו עומד בהגדרות הללו, שכן ה'צרה' שבו היא צורך אישי של כל יחיד ויחיד,¹⁸ שהרי כל אחד נחתם לדין בפני עצמו, ובנוסף, אין הוא צרה מחמת המציאות המוחשית.

¹⁷ כדי לקיים את דברינו כאן צריך להניח שתשלומי תפילה אינם באים לפצות על העדר התפילה הקודמת, שהרי לאחר יוה"כ אין עוד 'עת צרה', אלא רק על מנת לכפר על אי-העמידה בחובת התפילה, או לפחות לאפשר "לעמוד לפני ה'" בתפילה במקום הפעם ש'פוספסה', שהרי כל תפילה, מכל סוג שהוא, מהווה עמידה לפני ה'.

¹⁸ אמנם, ניתן לדבר על כפרה לציבור כפי שמסביר הגר"ד סולוביצ'יק (על התשובה עמ' 93-69), אלא שגם אז ניתן להגיד שהפתרון לצרה תלוי בהשתייכות היחיד אל הציבור, אבל ה'צרה' עצמה, המחייבת בתפילה, היא פרטית, לכל אחד בנפרד.

בדברי הרמב"ן ניתן למצוא הגדרה אחרת ל'עת צרה', על פי המתואר בתפילת שלמה בעת חנוכת המקדש:

שנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעיני עבדים אל יד אדוניהם. וזה כענין שכתוב 'וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם' (במדבר י, ט).... והיא מצוה על כל צרה וצרה שתבא על הצבור לצעוק לפניו בתפלה ובתרועה והוא הענין שבאר שלמה ע"ה כמו שכתוב (מל"א, ח ו-דה"ב, ו) בהעצר השמים ולא יהיה מטר וכתוב רעב כי יהיה דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה כי יצר לו אויבו בארץ שעריו כל נגע כל מחלה כל תפלה כל תחנה אשר יהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעו איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה... (השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, עשה ה').

על פניו, הגדרותיו של שלמה המלך נראות תמוהות, שכן "תפלה ותחינה" אינן הגדרות של 'שעות צרה', אלא של פעולות הנובעות ממנה. יישוב לקושי זה ניתן למצוא בדברי האלשיך:

אחרי דברו על צרות כוללות בא לדבר על צרות פרטיות ליחידים, ואמר כל תפלה כו' לומר כל תפלה למי שאין צריך תחנה לצדקתו או כל תחינה למי שצריך להתחנן אחר תפלתו, כי לא שלם הוא כראשון לכל האדם הנקרא השלם שאמר עליו כל תפלה, ועל הצריך תחינה אמר לכל עמך ישראל שהוא אחד מההמון אשר תפלתו או תחנתו היא על עונו לבקש מחילה (מל"א ח', לח ד"ה כל).

מדברי האלשיך עולה ששעת בקשת מחילה יכולה להיכנס לגדרים של 'עת צרה', ואך סביר לדבר על סופו של יום הכיפורים כשעה כזו.¹⁹

לפי הרמב"ן, אם כן, נוכל להבין שתפילת נעילה היא קיום של 'תפילה בעת צרה' מדאורייתא.²⁰

בדברינו הנחנו שניתן לדבר על חובת 'תפילה בעת צרה' על היחיד, אך דברים אלו אינם מוכרחים ואינם עולים בקנה אחד עם המקור לחיוב 'תפילה בעת צרה', "וכי תבואו מלחמה

¹⁹ אפשר להציע שזמן הנעילה הוא בסוף היום מפני שדווקא סוף היום הוא עת צרה, כיון שלאחריה אין עוד יכולת לתקן את הדין. ראייה לכך ניתן לראות בשינוי הנוסח בתפילה מ"כתבנו" ל"חתמנו".

²⁰ ייתכן למצוא ראייה נוספת להגדרת סוף יוה"כ כ'עת צרה' בדווקא, מדברי השו"ע (או"ח רפ"ח, ה): "והעולם אומרים שנמצא בספרים קדמונים שעל שלשה חלומות מתענים בשבת, ואלו הן: הרואה ספר תורה שנשרף, או יום הכיפורים בשעת נעילה או קורות ביתו או שינוי שנפל". הגדרת נעילה יחד עם מקרים אלה כחלום רע יכולה להוות ראייה להיותה תפילה ב'עת צרה'.

בארצכם...” הדין בצרת הציבור ובתפילתו. תפישה כזו אפשרית רק אם נפתח מודל של שני סוגי 'תפילה בעת צרה'. מודל כזה יכול להסתמך על מקור נוסף שמצאנו לתפילה, והוא הספרי על פרשת עקב, המגדיר את התפילה כ"עבודה שבלב":²¹

ולעבדו זו תפלה אתה אומר זו תפלה או אינו אלא עבודה תלמוד לומר ככל לבבכם ובכל נפשכם וכי יש עבודה בלב הא מה תלמוד לומר ולעבדו זו תפלה (דברים מ"א).

ואם נעייין בהמשך דבריו של הרמב"ן, נראה שהוא אכן מציין מדרש זה כמקור ל'תפילה בעת צרה':

ומה שדרשו בספרי 'ולעבדו זה התלמוד דבר אחר זו תפלה' (דברים מ"א) אסמכתא היא או לומר שמכלל העבודה שנלמוד תורה ושנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעיני עבדים אל יד אדוניהם (השגות הרמב"ן שם).

אם נקבל את הגדרתו השנייה של הרמב"ן, הרואה בספרי מקור נוסף לחיוב 'תפילה בעת צרה', נראה שנמצאים לפנינו שני מקורות לתפילה זו:

א. "וְכִי תָבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאֶרְצְכֶם עַל הַצָּר הַצָּר אֲתֶכֶם וְהִרְעַתְם בְּחַצְצֹת" (במדבר י', ט) – המתמקד דווקא בצרות ציבוריות.

ב. "וְלַעֲבָדוֹ בְּכָל לְבָבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (דברים י"א, יג) – כאן אין הגדרה של מחייב ספציפי,²² וממילא ניתן לומר שגם צרות היחיד תחייבנה בתפילה.

תפישת תפילת נעילה כתפילה הבאה על בקשת התשובה והסליחה של היחיד, ואת התפילה עצמה כתפילת יחיד, מציבה חייך ברור בין תפילת נעילה לבין שאר סוגי התפילות הבאות כנגד (או לפחות מוצמדות, כפי שיבואר להלן) קרבנות הציבור.

סמך לתפישה זו ניתן למצוא בנוסח התפילה עצמה: בברכה הייחודית לתפילת נעילה, אין התייחסות למוטיב כללי אלא לאינדיבידואלי, "אתה הבדלת אנוש". זהו קטע הממוקד באדם ובמצבו כלפי שמיא בתור יחיד, ולא כחלק מקבוצה, ואין בו התייחסות כלשהי לקדושת ישראל. עצם קיומה של תוספת ייחודית זו בנעילה מושך לתפישתה כתפילה החורגת מהמערך הכולל של התפילות המתוארות במסכת ברכות כקשורות לקרבנות הציבור. תפילה

²¹ שהוא המקור לחיוב תפילה מדאורייתא לשיטת רמב"ם (ספר המצוות לרמב"ם עשה ה).

²² הרמב"ן אינו דן בנפקא מינה כלשהי למקור הנוסף לדין תפילה בעת צרה, אלא שעצם קיומו של מקור זה מאפשר להרחיב את הגדרת 'שעה צרה' מעבר לצרות הציבוריות המתוארות בפסוק שמחומש במדבר.

זו, המתמקדת ביחיד, מתאימה יותר להבנה הראשונה שהצגנו: 'תפילה בעת צרה' הקיימת בתעניות ציבור.²³

ה. נעילה כתוצר של קדושת היום ומעמדו

כעת ניגש לברר את ההצעה השנייה שהעלנו: חיוב הנובע מקדושת היום. תפישה כזו תחייב להניח שתי הנחות:

א. ישנו הבדל מסוים בין קדושת יום הכיפורים לקדושת שאר המועדים.

ב. הבדל זה מתבטא בהוספת תפילה.

ניתן להסביר את הפער בין יום הכיפורים למועדים אחרים בשתי דרכים:

א. **סולם אחיד** – ישנו מדד אחד לקדושת החגים, ויום הכיפורים ממוקם בראשו,

גבוה יותר ב'סולם הקדושה' משאר המועדים. כיוון זה מצריך אותנו להסביר למה קדושה גדולה יותר יוצרת חיוב תפילה נוספת.

ב. **יסודות שונים** – ישנו יסוד מיוחד השייך דווקא ביום הכיפורים המייצר חיוב תפילה.

יום הכיפורים כיום הקדוש ביותר בשנה

אם ננסה להציב את כל המועדים על רצף אחד, נצטרך למצוא חומרה מסוימת הקיימת דווקא ביום הכיפורים ועשויה לבטא קדושה יתרה שיש בו.

השאגת אריה (ע') חקר לגבי איסור המלאכה ביום הכיפורים, האם הוא כיום טוב או כשבת. נראה שאם נתפוש את איסור השביתה כתלוי בקדושת היום,²⁴ הדרך שבה נגדיר את איסורי המלאכה ביום הכיפורים תוכל לסייע להגדיר את הדרך שבה נתפוש את קדושתו.

במבט ראשון, העובדה שהעונש על איסור המלאכה ביום הכיפורים הוא כרת, משמעה שקדושת היום ביום הכיפורים 'ממוצעת': בין שבת שהעונש בה הוא סקילה, לבין הימים

²³ למרות שתעניות ציבור נקבעות בדרך כלל על צרות הציבור, הדמיון המרכזי בין הנעילות הוא בהפקעה ממערך התפילות הסדיר.

²⁴ כיוון כזה עולה בדברי הראב"ן (פסחים קד). התולה את איסורי המלאכה כהשלכה של קדושת היום: "ומה הקדוש ברוך הוא קידש השבת אף ישראל מקדשין המועדים וזה המבדיל בין קודש לקודש בין קודש שקידש הוא בעצמו לקודש שישראל מקדשין שקודש שישראל מקדשין מותר באוכל נפש". כך טען גם המשך חכמה (שמות כ"ב, יט).

הטובים שבהם העונש הוא מלקות. תפישה זו כמובן אינה יכולה להוות בסיס לדברינו על יום הכיפורים כיום הקדוש ביותר בשנה.

אולם, אם לא נעיין בעונשים, אלא באיסורים עצמם, נוכל לפתח תפישה שונה של יום הכיפורים: בשאר המועדים מצינו איסור מלאכה גרידא, בעוד שביום הכיפורים מצינו גם חובת עינוי הנפש. נראה שאם נתפוש את איסורי המלאכה והעינויים ביום הכיפורים כבעלי שורש משותף,²⁵ נוכל להציע מהות משותפת לשני האיסורים: הן איסורי המלאכה והן התענית מהווים הנהגות המנותקות מהפעילות האנושית. כמו כן, ככל שהאדם מצויה להתרחק יותר מעולמו הטבעי, עולם שבו הוא עושה מלאכה ומענג את נפשו, הדבר מהווה סימן לכך שהיום קדוש יותר. לפי הגדרה זו, נוכל לראות את יום הכיפורים כקדוש יותר משאר המועדים; ביום הכיפורים על האדם אסור לעסוק באף פעולה אנושית, לא לאכול ולא לעשות מלאכה, בניגוד לשאר המועדים שבהם ניתן לאכול ואפילו לעשות מלאכות אוכל נפש.

לאחר שמצאנו הסבר לכך שיום הכיפורים קדוש יותר משאר המועדים, יש לבאר מדוע בימים קדושים יותר תהיינה תפילות נוספות. לשם כך, נעיין ביסוד מעמדן של התפילות, כתוצרי הקרבנות.

הגמרא בברכות דנה במקור לתקנת התפילות:

²⁵ עיינו בדף קשר 201, בדיוקו של הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל בדברי הרמב"ם בשם הגר"ד והגר"מ סולוביצ'יק כי יש תפישה הרואה את העינוי והשביתה ביום הכיפורים ככרוכים זה בזה (אלא שמדבריו שם עולה שכריכת האיסורים יחד באה על מנת להפיק את איסור המלאכה מהגדרים הרגילים של איסורי מלאכה במועד ולא כדי לקשר אליהם את חיוב העינוי). נושא זה נדון ביתר הרחבה במאמרו של הרב, "קדושת יום הכיפורים" (קדושת אביב, עמ' 165-137). גם מפשטי המקראות עולה שדיני השביתה והעינוי כרוכים זה בזה ואינם דינים נפרדים: "וְהִיְתָה לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעֶשְׂרֵי לַחֹדֶשׁ תַּעֲנִי אֶת-נַפְשְׁתֵיכֶם וְכַל-מְלֶאכֶה לֹא תַעֲשׂוּ הָאָזְרַח וְהִגֵּר הַיָּגֵר בְּתוֹכְכֶם" (ויקרא ט"ז, כט). בפסוק שבו התורה מגדירה את דיני יום הכיפורים, היא כורכת את דיני השביתה בחיוב העינוי. במקרים אחרים של חובת שונות הנהגות באותו מועד, דואגת התורה להפריד בניהם. דוגמה לכך ניתן להביא מההפרדה שהתורה מבצעת בפרשת אמור בין מצות ד' מינים (ויקרא כ"ג, מ) לבין מצוות סוכה (ויקרא כ"ג, מב). נציין כי אפשר היה לחלוק ולומר שהתורה כורכת את ציווי השביתה יחד עם עינוי הנפש בפרשיות העוסקות בקרבנות המועד ולא בפרשיות המועד הרגילות, ולכן לא ניתן להשליך מכך על קדושת המועד. אך עדיין נראה כי פשט הפסוק הוא ששני האיסורים נובעים מרעיון אחד. ניתן למצוא רעיון זה בצורה יותר מפורשת בדברי הגר"ד סולוביצ'יק בשם הגר"ח (מסורה ו', עמ' כג-כד), שראה את מצוות העינוי כתוצר של איסור המלאכה (ועיינו שם שהביא לכך מספר נפקא מינות).

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום... (כו.).

ובהמשך שם מסיקה כך:

תפילות אבות תיקנום ואסמיכינהו רבנן אקרבנות (שם).

רש"י (ברכות כו. ד"ה תפלת) מבאר שאכן האבות תקנו את מערך התפילות, אך חכמים הסמיכו את המערך הקיים על הקרבנות, והוסיפו תפילות נוספות כנגד הקרבנות. מסקנה זו צריכה עיון: מדוע יש צורך להיצמד לקרבנות (בתפילות שתקנו האבות), ובהרחבה, מהם אותם גדרים שלפיהם קבעו חכמים אלו קרבנות יזכו לתפילה כנגדם? שהרי, מחד גיסא לא כל קרבן ציבור (כמו מנחת העומר, שתי הלחם ועוד) זכה לתפילה כנגדו, ומאידך גיסא, ישנן עבודות שאינן קרבן עצמאי מובהק, שזכו לתפילה כנגדן, כמו שריפת איברים, שכנגדה תוקנה ערבית (אפילו אם כמנהג).

נראה אפוא, שהתפילות רק הוצמדו לזמני הקרבנות, כדי להסתמך על הקרבה בין ישראל לאביהם שבשמים שיצרה עבודת המקדש. אולם, סיבת החיוב של התפילות אינה נובעת מהקרבנות כי אם מעקרונות אחרים. לדוגמה, תפילות החול הסדירות תוקנו בנקודות המרכזיות של היום כדי 'לעטוף' את היום כולו בתפילה.²⁶ בדומה לכך, ניתן להבין שתפילת מוסף תוקנה כדי לסמל את יחודו של היום.²⁷ לפי רעיון זה, נוכל להסביר שחכמים הוסיפו תפילה נוספת ביום הכיפורים כדי לסמל את קדושתו היתרה של היום, כפי שתקנו תפילת מוסף.²⁸

²⁶ ניתן להציע שני הסברים לתפישה זו:

א. שיטת ר' יוחנן האומר "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" (ברכות כא.), ומכיוון שאין אפשרות להתפלל במשך היום כולו, חכמים בחרו צמתים מרכזיים בתוכו, בוקר צהרים וערב.
ב. דברי המדרש בבראשית רבה (פרשה ס"ח, ט): "כנגד ג' פעמים ביום שהיום משתנה", לפיהם ניתן לראות את שינוי גרמי השמים כמחייב בתפילה.

²⁷ כך נראה מדברי שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תנינא ח"ב, נה) האומר במסגרת דיונו לגבי חיוב נשים במוסף "דמוסף בא בשביל קדושת היום". רמז לכך ניתן למצוא בחלק מהנוסחים הספרדיים שהשמיטו את פסוקי הקרבנות מתפילת מוסף של חגים ומועדים (אם כי גם בנוסחים אלה פסוקי הקרבנות נמצאים במוסף של שבת וראש חודש).

²⁸ ונראה שמספיק להוסיף תפילה אחת ולא יותר כדי לבטא את קדושת היום, הגבוהה משאר המועדים שבהם יש רק ארבע תפילות.

בכיוון זה, ניתן להציע מספר אפשרויות לסיבת תיקונה של תפילת נעילה דווקא בסוף היום ולא בזמן אחר:

א. **תדיר ושאינו תדיר** – מעיקר הדין אין סיבה שנעילה תהיה דווקא בסוף היום, אלא מדובר על דרישה חיצונית, מעין "תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם"; את התפילה המיוחדת יש לדחות לאחר סיום תפילות החובה הרגילות.

ב. **סוף היום קדוש יותר** – אפשר להציע שפרק הזמן של סוף יום הכיפורים הינו הקדוש ביותר ביום, וממילא הוא המתאים ביותר לתפילה היתירה.²⁹ ניתן למצוא בית אב לתפישה זו, שסוף היום קדוש יותר ולכן הוא המכפר,³⁰ בדברי התוספות במסכת שבועות:

יום הכיפורים אינו מכפר עד שתחשך למוצאי יום הכיפורים (יג: ד"ה דעבד).
 סמך נוסף לתפישה זו ניתן למצוא גם בנוסח התפילה עצמה, ממנו משתמע שכפרת היום באה עבור אותה השעה שבה פונה היום:

שמע נא, סלח נא היום עבור כי פנה יום (מתוך ההקדמה לקדושת כתר).

ביטוי לתפישות השונות בשאלה מדוע תפילת נעילה נתקנה דווקא בסוף היום, ניתן לראות בתכני התפילה: סביר שלפי ההסברים הטכניים שהצגנו לזמן הנעילה, תכני התפילה יהיו זהים לשאר תפילות היום. אולם, אם נתפוש את סוף היום כשעת רחמים מיוחדת, יש מקום רב לכך שיהיו בנעילה תכנים שונים משאר תפילות היום, שיתמקדו באופיו המיוחד של אותו הזמן.

בפועל, מצד אחד מצאנו בנעילה תכנים מיוחדים לתפילת נעילה ומצד שני את ברכת "אתה בחרתנו", המצויה בכל המועדים כברכה המייצגת את קדושתם הכללית של המועדים.

²⁹ בתרומת הדשן (ס"ח) הזכיר מנהג להחליף את הפרוכת רק בשעת הנעילה (ולא בכל תפילות היום) לפרוכת לבנה. ניתן להבין שלפחות בתפישת הציבור המחזיק במנהג זה, שעת הנעילה היא שעה המיוחדת יותר משאר היום. היה מקום לסבור שהכבוד היה כלפי התפילה המיוחדת של יום הכיפורים, תפילת נעילה, ולא כלפי שעת הנעילה, אלא שמנהגנו יוכיח, שהפרוכת לבנה לכל אורך הימים הנוראים ולא רק בשעת התפילות וממילא מסתבר שמדובר על כבוד כלפי הזמן עצמו. תיאור ציורי יותר לתפישה שהשקיעה מהווה זמן מכפר ביום הכיפורים ניתן למצוא בדברי הגר"מ סולוביצ'ק זצ"ל (המובאים באיש ההלכה עמ' 41): "לא ראי שקיעה זו כראי שקיעת החמה בכל ימות השנה, כי הלא מכפרת היא על העוון"; מתאורו משתמע שהשקיעה כשלעצמה, ולא שאר היום שבא לפניה, היא המכפרת.

³⁰ אפשר היה להגיד שאין חשיבות מיוחדת בסוף היום, אלא רק בתור הרגע האחרון של היום כולו.

חיוב מחמת מהות שונה של יום הכיפורים

עד כה, עסקנו בכיוון הרואה את יום הכיפורים כניצב בראש 'סולם קדושה' אחד שעליו נמצאים גם שאר המועדים. כעת, ננסה לבחון את הגישה שביום הכיפורים ישנו רובד נוסף בקדושת היום שאינו קיים בשאר המועדים. התורה מגדירה את יום הכיפורים כ"מקרא קודש":

יום הכפרים הוא מקרא קדש יהיה לכם (ויקרא כ"ג, כז).

בנוסף, עולה מהגמרא בכריתות (ז) שיש גם חיוב 'קריאת מקרא קודש' ביום הכיפורים, שהרי הגמרא מעלה הוה אמינא שיום הכיפורים לא יכפר לאדם העושה מלאכה, אינו מתענה ואינו 'קורא מקרא קודש' ביום הכיפורים, אך דוחה זאת מכח גזירת הכתוב. מסתבר מאד, שגם למסקנה קיימת חובה של 'קריאת מקרא קודש', אלא שאין היא מעכבת בכפרה. הדרך הרגילה לקיום חובת "קריאת מקרא קודש", מצויה במכילתא דר' ישמעאל, לגבי פסח: מקרא קודש: ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה (מסכתא דפסחא בא פרשה ט').

אולם, שימוש במאכל ומשתה ביום הכיפורים אינו אפשרי מפאת חובת העינוי. כיצד אפוא, יש 'לקרוא מקרא קודש' ביום הכיפורים? בתוספות היו ערים לעניין והשמיטו מדרשת המכילתא את האכילה והשתיה, והשאירו רק את הדרישה ל"כסות נקיה":

פירוש בכסות נקיה כדאמר במכילתא מקרא קדש (כריתות ז. ד"ה וקראו).

לעומתם, רש"י מגדיר בצורה שונה את האופן בו יש "לקרוא מקרא קודש" ביום הכיפורים, בתפילה:

מקרא קדש – בתקון סדר התפלה (רש"י שם ד"ה מקרא).

יש להבין מדוע רש"י השמיט את הדרישה לכסות נקיה למרות הופעתה במדרש, ומדוע בחר דווקא בתפילה. לשם כך, נדון בהגדרות הכלליות של 'מקרא קדש'.

הגדרה למעשים הנדרשים ל"קריאת מקרא קדש" מצאנו בפירושו של הרמב"ן לתורה:

שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על ישראל להקבץ בבית האלהים ביום מועד לקדש היום בפרהסיא בתפלה והלל לאל... ולעשות אותו יום משתה כמו שנאמר בקבלה 'לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם' (נחמיה ח, ...)

(ויקרא כ"ג, ב ד"ה וטעם).

הרמב"ן מעלה שני פנים ב'קריאת מקרא קדש':

- א. **ייצוג קדושת היום** – הדרך הראשונה כוללת בתוכה עניינים מסוימים, כתפילה, הדרושים כדי "לקדש היום", ועליהם להעשות בפרהסיא: יש צורך במתן פומביות לקדושת היום ובייצוגה על ידי פעולות המכוונות כלפי שמים.
- ב. **יצירת מהות היום** – בחלק השני של דבריו, דן הרמב"ן בענייני עינוג והנאה, ומשתמע מדבריו שהם אינם מקדשים את היום, אלא מגדירים אותו כ"יום משתה". נראה שהמכילתא שהובאה לעיל עוסקת בדברים אלו בלבד.

עולה מכך, שיש הבדל בין הבחינה הראשונה העולה ברמב"ן, לבין השנייה: הראשונה מתמקדת ביחס הראוי ליום מצד קדושתו, וממילא יוצא שמקראי קודש כולם הם "ימי תפילה והלל". הבחינה השנייה מתמקדת במהות שונה הקיימת ביום: היא אינה מייצגת מהות אלא יוצרת אותה; על עם ישראל להפוך את כל אחד מימי המועדים ל"יום משתה". כלומר, לכל אחד מהמועדים ישנה מהות של קדושה הנוצרת על ידי בית הדין, שאותה על הציבור לבטא בתפילה, ובנוסף, מהות חדשה הנוצרת על ידי עם ישראל וממוקדת ב"משתה".

ביום הכיפורים, מהות "יום המשתה" אינה יכולה להתקיים, וממילא יוצא שביום הכיפורים אין מהות הנוצרת על ידי עם ישראל, אלא רק זו הנוצרת על ידי בית הדין. אמנם, לפי זה יש להבין את ההוה אמינא של הסוגיה בכריתות, שהרי אם היחיד אינו מחויב בשום אופן ב"קריאת מקרא קודש" ביום הכיפורים, כיצד ניתן להגדיר אדם כמי ש'לא קרא מקרא קודש' ביום הכיפורים? אלא שנראה שיש להציע שביום הכיפורים ישנם שני קיומים נפרדים בתפילות:

- א. **ביטוי קדושת היום** – כבכל מקרא קודש אחר, יש לתת ביטוי לקדושתו הנוצרת על ידי בית הדין.
- ב. **יציקת תוכן חדש** – לצקת בו תוכן חדש, אך לא של "יום משתה", אלא של "יום תפילה".³¹

³¹ סימוכין לכך ניתן למצוא בדברי הרמב"ם (תפילה ה', טו) המכנה את יום הכיפורים כ"יום תחינה ובקשה". רעיון זה עולה גם מברכות קריאת התורה של כהן גדול ביום הכיפורים, שבאחרונה שבהן חותם "שומע תפלה" (יומא ע.). ואמנם, במסגרת מערך הברכות ישנה ברכה עצמאית לקדושת היום, אך ניתן להציע שברכה זו באה כנגד קדושת מועד סתם, ואילו שומע תפילה באה על מהותו כיום תפילה.

כלומר, בעוד שנתנית הביטוי למהות היום מתבצעת, כבכל מועד אחר, על ידי סדרי התפילה הרגילים,³² ביום הכיפורים התפילה גם יוצקת תוכן חדש ביום, הגדרתו כ"יום תפילה". דבר זה מיושם בהוספת תפילה נוספת לסדר התפילות הרגיל, שכן היא התפילה היחידה שאינה קיימת במועדים אחרים.

לפי הצעה זו, אפשר להציע שני נימוקים לעובדה שתפילת נעילה ממוקמת דווקא בסוף היום:

- א. **סוף היום כחריג** – לפי הסברנו, תפילת נעילה נועדה כדי ליצר החרגה של יום הכיפורים מימים אחרים, וממילא מסתבר להתפלל אותה בשעה שבימים אחרים אין תפילות. ביום רגיל, לאחר תפילת מנחה, התפילה האחרונה ביום, אין תפילות נוספות, ולכן ביום הכיפורים אנו מוסיפים תפילה דווקא בשעה זו.
- ב. **מילוי היום בתפילות** – כדי להגדיר יום כ"יום תפילה", יש צורך 'למלא' את היום בתפילות. כיוון שכך, אין טעם ליצר חיוב תפילה חדש בשעה שרובץ על האדם חיוב תפילה אחר.

נפקא מינה בין שני ההסברים, יכולה להיות פסיקתו של החכמת שלמה (א"ח תרכ"ג, א) שאדם שהקדים את תפילת נעילה לתפילת המנחה, צריך לחזור להתפלל מנחה ולהוסיף נעילה אחריה. דבריו מסתברים אם נניח כהסבר הראשון, שיש צורך שנעילה תהיה דווקא התפילה האחרונה ביום. אך אם נניח כהסבר השני, שנעילה היא אמצעי ל'מילוי' היום בתפילות, לא נראה שיש צורך לחזור על תפילת נעילה שנית.

1. שיטת ספר החינוך

ניתן להתלבט בשיטת ספר החינוך (תל"ג) שהובאה לעיל, הסובר שתפילת נעילה היא תפילה מיוחדת ליום הכיפורים, ואינה קיימת בתעניות ציבור - כיצד הוא מבין את תפקידה של תפילת הנעילה: מצד אחד, הוא טוען שהיא נובעת מ"רוב קדושת היום", מה שאומר לכאורה שהמחייב של נעילה הוא היות יום הכיפורים יום קדוש יותר משאר המועדים, אך באותה הסקאלה עמם. מצד שני, מהמשך דבריו משתמע שתפילת הנעילה נובעת ממהות מיוחדת ביום, "בעבור היותו יום סליחה ומחילה לכל".

³² ניתן להתלבט האם הדבר מתבצע על ידי כל התפילות, או שמא דווקא על ידי מוסף. דברינו מהפרק הקודם מושכים לכיוון שמדובר בקיום הנוצר על ידי מוסף בלבד.

ז. סיכום

הצענו שתי הבנות שונות ליסוד הדין של תפילת נעילה ביום הכיפורים, תוך התייחסות לקשר לתפילת נעילה של תעניות ציבור:

א. תפילה בעת צרה כתפילת נעילה בכל תענית ציבור.

ב. תפילה נוספת הנובעת מקדושת היום (כשבתענית ציבור נעילה היא מדין שונה של 'תפילה בעת צרה', או אפילו אינה קיימת כשיטת החינוך).

במסגרת שתי ההבנות הללו דנו באופי העמידה של האדם לפני הקדוש ברוך הוא בתפילת הנעילה, כבן אנוש יחידי, או כחלק מכלל ישראל.

הראינו שאת המתח בין שתי האפשרויות ניתן למצוא בנוסח התפילה עצמו: בין "אתה הבדלת אנוש מראש" הייחודי לנעילה, לבין ברכת "אתה בחרתנו" הקיימת גם בשאר תפילות המועדים.